

Kieli ja puhe.

(Erikoisesti silmälläpitäen Jespersenin kantaa.)

Kuuluisa sveitsiläinen tutkija F. DE LA SAUSSURE tekee kuten tunnettua erotuksen puheen, *parole*, ja kielen, *langue*, välillä. Edellinen on hänen mukaansa yksilön vallassa, jälkimmäinen yksilöstä riippumaton, hänen yläpuolellaan oleva mahti. Erityisesti hän tähdentää, että kieli on sosiaalinen ilmiö, se on ainoastaan yhteisössä. Se on olemassa eräänlaisen sopimuksen perustalla. Kielitieteen tehtävänä on ennen kaikkea kielen, ei puheen tutkiminen.

Saussure'ia ovat tässä suhteessa seuranneet useat muut kielen-tutkijat. Näihin kuuluu englantilainen PALMER, joka erottaa käsitteet *speech* ja *language*. Jälkimmäinen on niiden sovinnaiten merkkien summa, jotka puhuva yhteisö on omaksunut ja systeemoinut keskinäisen ymmärtämisen varmentamiseksi. Kieli on eräänlainen „kode“, joka on verrattavissa esim. sähkösanoma-merkistöön. Samoin kuin sähköttäminen ei ole samaa kuin se merkkijärjestelmä, jonka mukaan se suoritetaan, samoin ei puhe ole samaa kuin kieli, jonka mukaisesti puhuminen tapahtuu.

Tätä distinktiota ei kuitenkaan JESPERSEN pidä ensinkään oleellisena. Kirjassaan „Menneskehed, nasjon og individ i sproget“ (Oslo 1925) hän käy sitä ankarasti vastustamaan. Hän sanoo, että itse asiassa ei ole muuta kuin puhetta. Siitä käsitteellisesti erillään olevaa kieltä ei ole. Se on mystiikkaa ja käsitesekaannusta. Ei voida kieltää, että Jespersenin esittämät huomaukset sisältävät myös oikeata, mutta nähdäksemme hän heittää pesuveden mukana lapsen pois. Erotus puheen ja kielen välillä on hyödyllinen, vieläpä käsittääksemme välttämätönkin. Seuraavassa tahdomme esittää näkökohtia, jotka puhuvat Saussure'in distinkton puolesta ja Jesperseniä vastaan.

Tarkastakaamme tällöin ensiksi Jespersenin kritiikkiä ja hänen tekemiään käsite-erotuksia.

Jerpersen sanoo, että sikäli kuin sillä, että kieli on yksilöstä riippumaton, tarkoitetaan jotakin todellista, ei voida tarkoittaa muuta, kuin että jokaisen ilmauksen ensin pitää olla yksityisten yksilöiden käyttämä, jotta se tulisi yleisesti hyväksytyksi. Puhe on yksilön tuote, kieli yhteisön.

Yhteisö on kokoonpantu ainoastaan yksilöistä. Näin ollen ei yhteisössä voi olla muuta kuin mitä on sen muodostavissa yksilöissä — ei siis mitään yksilöiden yläpuolella leijailevaa kieltä. Jespersen puolestaan arvelee, että Saussure'in käsitys yksilöitten puhumisesta riip-

pumattomasta kielestä ei ole muuta kuin mystillisen kansansielu-ajatuksen uudestisyntymistä, ajatuksen, jota vastaan esim. PAUL aikoi naan taisteli. Tuo Paulin vastustama käsitys sisälsi sen, että olisi olemassa jokin substanssi tai organismi, jolla olisi itsenäinen olemassaolo.

Siihen Saussure'in väitteeseen, että yksilö on puheen, mutta ei kielen herra, Jespersen huomauttaa, että tämä väite sisältää suunnattomasti liioittelua. Voihan yksilö kielen alalla luoda uuttakin. Toisaalta on liioittelua sekin, että yksilö voisi vapaasti vallita puhetta. Sillä jos hän menee eräiden suhteellisesti ahtaiden rajojen yli, on enää tuskin kyseessä puhe. Kaikki puhumistoiminta on sosiaalista. Yksilö noudattaa aina ulkoapäin annettua normia, jonka oleellisesti muodostavat toisten yksilöiden parole'it.

Itse puolestaan Jespersen haluaa tehdä toisenlaisia erotuksia. Ensinnäkin hän tekee eron *yksilönkielen* ja *kollektiivikielen* välillä. Jälkimmäinen on osaksi yksilönkielten yhteissumma (ainakin sanavaraston puolesta), osaksi eräänlainen keskimäärä edellisistä. Toiseksi Jespersen tahtoo saada erotuksen syntymään käyttämällä *potentiaalisen* ja *aktuaalisen* käsitteitä. Aiheen tähän hän saa kehittämällä omalla tavallaan sitä Saussure'in ajatusta, että kieli on kaikkien yksilöiden sieluissa olevien kielikuvien summa. Hän kysyy: Entäpä miten on laita yhden ainoan yksilön sielun varastoilmausten, kieli-mielikuvien, — ovatko ne *parole'*ia vai *langue'*ia? Sitä Saussure ei sano — luultavasti siitä syystä, että hän ei ole tehnyt itselleen asiaa selväksi. Jespersen itse näkee erotuksen siinä, että nämä sanamielikuvat ovat potentiaalista kielellistä toimintaa, joka voi muodostua aktuaaliseksi puhumiseksi. Kielelliset elementit potentiaalisina tavallaan ovat olemassa, tavallaan eivät: ne ovat verrattavissa Münchhausenin jahtitorven jäätyneisiin säveliin, jotka sulaessaan pääsevät kaikumaan.

Jespersen ei siis tahdo Saussure'in tapaan erottaa kieltä ja puhetta, vaan asettaa tämän erotuksen tilalle osaksi vastakohtaisuuden yksilön puheen ja kollektiivisen puheen välillä, joka jälkimmäinen on saatu yhteenlaskun ja abstraktion avulla yksilöiden puheesta (tosin Jespersen käyttää tässä sanaa kieli); osaksi hän erottaa toisistaan potentiaalisen puheen ja aktuaalisen puheen.

Käykäämme nyt tarkastamaan Jespersenin kannan kestävyyttä. Jespersen tähdentää sitä seikkaa, että yksilöllisinkin puhe on eräiden „rajoitusten“ alainen, sekin on sosiaalista. Yksilö tosin on, niin kuin Saussure sanoo, puhetoiminnassaan vapaa, mutta — Jespersen huomauttaa — toiselta kannalta katsoen hän ei ole vapaa. Tässä Jespersenin olisi ollut syytä kiinnittää tarkkaa huomiota siihen seikkaan,

mitä puhe yksilön „vapaudesta“ kulloinkin merkitsee. Kun hän sanoo, että yksilön puhuminen on „sosiaal betinget“, tarkoittaako hän, että yksilöä ei muuten ymmärretä, jollei hän noudata muiden puhumista, vai sitäkö, että hän on tavan velvoittama puhumaan määrättyllä lailla? Saussure'in merkityksessä kieli ei ole käsitettävä miksikään reaalisesti mahdiksi, joka voisi estää yksilön puhumasta miten hyvänsä; *kausaalisisessa* merkityksessä yksilö on vapaa „kielen“ rajoituksista, joskaan ei tietysti puhumistottumuksistaan ja halusta tehdä itsensä ymmärretyksi. Kun Jespersen sanoo, että yksilö samalla on sidottu, tarkoittaa hän — olematta tosin itse asiasta täysin selvillä — ainakin osaksi, että hän ei ole vapaa *normatiivisessa* suhteessa. Jespersen nimenomaan sanoo, että yksilö enemmän tai vähemmän tarkasti „mukautuu ulkoapäin annettuun normiin“. Niin pian kuin tämä on tunnustettu, on hänen samalla tunnustettava, että yksilön sidonnaisuus on normatiivista laatua. Yksilö ei voi muuttaa sitä normia, minkä suhteen hänen puheensa on oikeata tai virheellistä. Fyysillis-psykyllisessä suhteessa hän on puhumisensa herra, mutta hän ei ole niiden normien herra, joita hänen on omasta tai muiden mielestä noudatettava.

Nyt tosin Jespersen puolustaakseen väitettään, ettei kieli ole muuta kuin puhetta, sanoo, että tuo ulkoapäin tuleva normi on oleellisesti (!) saatu muiden yksilöllisten „puheiden“ huomioimisesta („Der er . . . givet ham en norm udefra, men den er væsentlig givet ved iakttagelse av andres individuelle *paroles*“). Tässä kuitenkin ei ole tärkeintä, miten yksilö on tutustunut tuohon hänen ulkopuolellaan olevaan normiin, vaan että tuollainen normi on. Ja samalla on pantava merkille, että jokaisen muunkin yksilön puhetta arvostellaan myöskin oikeaksi tai vääräksi. Näin pakotutaan olettamaan yksilöiden yläpuolelle normijärjestelmä, jonka suhteen heidän puhumisensa on oikeata ja väärää. Tämä on juuri kieli, *langue*.

Missä tämä normijärjestelmä on? Tähän voimme vastata: ei missään. On ollut aivan harhaanjohtavaa sijoittaa se mystilliseen kansan sieluun, niin kuin romantiikan vaikutuksen alaiset kielifilosofit tekivät. Myöskään ei sitä voida panna puhuvien yksilöiden sieluihin kielikuvien assosiaatiojärjestelminä, johonka katsomukseen yksinpä Saussurekin on liian taipuvainen. Silloin joudutaan juuri sen vaikeuden eteen, johon Jespersen aivan oikein viittaa. Niin pian kuin kielestä tehdään jotakin reaalista, psyykkillistä tai fyysillistä, on asia pilalla eikä kieltä voida pitää käsitteellisesti erillään puheesta.

Kieli (langue) on sääntöjen järjestelmä, jonka mukaan puhumista arvostellaan oikeaksi tai vääräksi. Säännön olemukseen kuuluu, ettei

se ole mitään reaalista. Reallinen tai reaalista saatu sitä vastoin kylläkin voi erinäisissä tapauksissa olla säännön sisällyksenä, ja säännön pätevyys voidaan myös asettaa realiteetista riippuvaiseksi. Näin on asianlaita laajassa mitassa juuri kielen alalla. Kielen normien sisällyksenä ovat useimmiten eräät tosiasiallisessa käytännössä olevat ilmaisu-tyypit, ja normien pätevyys käsitetään usein riippuvaksi siitä, ovatko nämä tyypit todella käytännössä. Mutta tyyppien olemassaolo sinänsä ei tee niitä norminsisällyksiksi, vaan vasta se seikka, että ne sellaisiksi katsotaan ja tunnetaan.

Jos yksilön puhumistoimintaa katsotaan käytännöllisyyden tai tarkoituksenmukaisuuden kannalta ja otetaan huomioon konkreettisen tilanteen vaatimukset, esim. se yksilö, jota puhutellaan, niin silloinkin voidaan eräissä mielessä tietysti puhua „oikeasta“ ja „väärästä“. Mutta tämä ei ole *kielellisesti* oikeaa ja väärää. On käytetty vain toisia sanoja „käytännölliselle“ ja „tarkoituksenmukaiselle.“ Kielellisesti oikea ja väärä tulevat kyseeseen silloin, kun tarkastetaan puhumista eräiden ajallisesta ja paikallisesta determinaatista riippumattomien, päteviksi oletettujen sääntöjen valossa, jotka säännöt nimenomaan tarkoittavat puhumisen muotoa. Voidaan tosin puhua yksilön *kielestä*. Yksilön kieli ei tällöin voi olla samaa kuin yksilön aktualisoiman puheen kokonaissumma, vaan niiden normien järjestelmä, joita yksilö noudattaa, siis ilmaisu-muotojen, jotka yksilö on tuntenut kielitajussaan oikeiksi, hyviksi tai ainakin luvallisiksi. Ainakin teoreettisesti täytyy tällöin olettaa mahdolliseksi, että yksilö toisinaan puhuu yksilönkielestään poikkeavalla tavalla.

Ilman kielen käsitettä ei puhuminen ole oikeata eikä väärää kielellisessä merkityksessä. Mutta tosiasiallisesti ei kukaan puhu ilman tietoisuutta jostakin kielestä, normeista, joita hänen pitäisi noudattaa. Joskaan kieli ei ole kenenkään yksilön tajunnassa sen osana, voivat yksilöt kuitenkin olla tietoisia kielestä. Emmehän voi sanoa, että myöskään oikeudellinen laki sinänsä olisi yksilöiden tajunnoissa, olisi reallinen osa niistä, se on yksilöiden „yläpuolella“ tai oikeammin: se ei *ole*, vaan se *pätee, on voimassa*; mutta tästä huolimatta saattaa olla yksilöissä tietoisuus siitä, *että* laki on voimassa ja millainen sen sisällys on. Kuitenkaan ei ole välttämätöntä lain, sen enempää kuin kielenkään voimassaololle, että se aina on yksilöiden tajunnoissa: yksilö voi rikkoa lakia sekä tietäen, että hän sen tekee, että tietämättään tai ainakin muistamattaan.

Kun puhumme kielestä, tarkoitamme yleensä semmoista sääntöjärjestelmää, jonka pätevydestä jokseenkin monet ihmiset ovat tajuisia. Tämä pätevyyslunne esiintyy heille tunteenomaisesti n. s.

kielitajuna. Kielitajun ohella mainitaan usein „kielilyhteisö“. En ole missään tavannut tämän käsitteen määritelmää. Kenties voisi sanoa, että ne henkilöt, joiden kielitaju saman kielen suhteen on samanlainen, muodostavat kielilyhteisön. Koska kielitaju kuitenkin aina on jonkin verran erilainen eri henkilöillä, ei kielilyhteisön laajuutta empiirisesti voida täsmälleen määrätä. Riippuu siitä, mitkä kielen normit otetaan ratkaiseviksi määriteltäessä kielilyhteisöä. Kysymys kielilyhteisön suhteesta kieleen ja kielitajuun ei ole niinkään yksinkertainen ja vaatisi oikeastaan tarkkaa käsiteanalyysiä. Voidaanko puhua esim. kielilyhteisöstä ja kielitajusta edellyttämättä jo määrättyä kieltä? Tuskin.

Omituista muuten on, että Jespersen, joka ei tahdo tunnustaa Saussure'in jakoa puheeseen ja kieleen, itse monessa kohdin kirjaansa puhuu sellaisessa äänilajissa, kuin hän edellyttäisi sellaista muodostumaa kuin kieltä. Hän selittää (s. 78), että yksilölle on olemassa normi, jonka yläpuolelle hän ei voi rankaisematta asettua — „ja niin olemme oikeakielisyysskysymyksessä, s. o. kysymyksessä niistä rajoista, mitä yksilö voi myöntää itselleen“. Tässä kylläkin tulee esiin Jespersenin tapa sekoittaa reaalin ja normatiivinen katsantokanta. Kysymys siitä, ymmärtävätkö kuulijat, mitä puhutaan, ja onko puhuminen kielellisesti oikeata, ovat, kuten huomautamme, kaksi aivan eri näkökannoilta asetettua kysymystä. Niiden erilaisuus ei ole asteeron luontoinen. Jos Jespersen olisi tarkemmin syventynyt vähän aikaisemmin samalla sivulla mainitsemaansa esimerkkiin šakin pelaajasta, hän olisi huomannut, että šakin pelaaja voi menetellä väärin kahdessa merkityksessä: hän voi tehdä vedon, joka on hänelle itselleen vahingollinen ja on tässä merkityksessä „väärä“, tai hän voi — esim. jos hän on vasta-alkaja — tehdä siirron, joka on šakkipelin sääntöjä vastaan ja on tässä merkityksessä väärä. Kun Jespersen sanoo, että pelaaja alati joutuu uusien tilanteiden eteen, niin hän ilmeisesti tarkoittaa tarkoituksenmukaisuusnäkökohtia eikä sitä, mitenkä pelisääntöjä on sovellettava. Mutta sikäli kuin oikeakielisyyssasia on verrattavissa šakkipeliin, voi ainoastaan jälkimmäinen näkökohta tulla kysymykseen. Sillä oikeakielisyydessä ei yleensä ole kysymys siitä, ymmärtääkö puhujaa, vaan siitä, onko määrätty puhuminen katsottava kielen sääntöjen mukaiseksi, niiden sallimaksi, vai eikö. Šakkipelin säännöt ovat analogiset kielen normien kanssa, erotus on siinä, että edelliset ovat täsmälliset ja lukumäärältään aivan rajoitetut, jälkimmäiset usein epämääräiset, monilukuiset ja velvoittavuutensa puolesta eriasteiset. Šakkipelin suhteen ovat varsin selvästi erotettavissa ne

kaksi puolta, jotka Palmer erottaa sanoilla *language* ja *speech* ja joita hän vertaa sähkösanoma-merkistöön ja sähköttämiseen: pelin säännöt ja aktuaalinen pelaaminen. Emme voi mitenkään väittää, että ne lankeaisivat yhteen: aktuaalinen pelaaminen on ajallis-paikallista tapahtumista, šakkipeli sääntöjärjestelmänä taas *pätee*, sitä ei missään ole olemassa.

Kun Jespersen esittää omana oikeakielisyysspulman ratkaisunaan, että „kielellisesti oikea on asianomaisen kieliyhteisön vaatimaa“ (s. 120), hän itse asiassa käyttää kuvaa, josta voisi häntä moittia yhtä paljon kuin hän moittii esim. Steintalia y. m. siitä, että he ovat hypostasoinneet „kansansielun“ kielen kannattajaksi. Jespersenhän hypostasoi kieliyhteisön korrektisuutta säännöstelevien normien kannattajaksi tai omistajaksi. Mitä tietää sanonta „kieliyhteisön vaatima“? *Mitä on kieliyhteisö Jespersenin käsityksen mukaan? Sitä hän ei missään selitä.* Tosiasiallisesti ei kieliyhteisö, jos sillä käsitetään miten hyvänsä määriteltyä joukkoa yksilöitä, sinänsä mitään vaadi“, vaan siinä vallitseva tapa, kielellinen tapa eli „kieli“ „vaatii“. Tosin tämäkin sanonta johtaa harhaan. Sillä, että „kieli vaatii“, ei tarkoiteta muuta kuin että kielen normien mukaan pitää olla niin tai niin, tai että kielen normin mukaisesti ainakin *saa* niin olla, että se t. s. ei ole — väärää. Mutta Jespersenin antama ratkaisu on hyvin illusoosoinen, kun ottaa huomioon, että oikeakielisyyssasioissa juuri ollaan eri mieltä siitä, vaatiiko kieliyhteisö sitä ja sitä, s. o. onko jokin kielen sääntöjen mukaista vai ei. Kielellinen „pitää“ vihdoin ei ole muuta kuin eräs ilmaus normatiivisesta asenteesta, josta puhumistoimintaa tarkastetaan. On huomattava, että tarkimminkaan puhumistoimintaa huomioimalla ja vaarinottamalla ei voida todeta, onko jokin käytäntö oikea vai väärä, jollei samalla ole otettu jonkin tosiasian suhteen normatiivista asennetta esim. siinä muodossa, että jonkin enemmistön puhumistottumukset tai kielitaju katsotaan normaavaksi tekijäksi.

Huomattavaa muuten on, että Jespersen lopulta itsekin johtuu asettamaan toisiaan vastaan juuri „puheen“ ja „kielen“. Hän puhuu sellaisesta kielenarviinnista, joka ei ole kohdistettu yksilöön ja siihen, mitä hän tuottaa, vaan yhteisöön ja sen kieleen [„icke . . . rettet mod den enkelte og det han frembringer (hans „parole“), men mod samfundet som helhed og dets 'sprog'“].

Ja vihdoin ansaitsee mainitsemista, että Jespersen itse äskettäin on luonut tekokielen „Novial“. Jos mikään, niin tämä yritys todistaa sitä hänen mielipidettään vastaan, ettei ole olemassa mitään periaat-

teellista erotusta kielen ja puheen välillä. Sillä tässä on meillä „kieli“ olemassa, mutta ei vielä mitään „puhetta“. Kuinka silloin voidaan väittää, että kieli ei ole muuta kuin puhetta? ¹

Erik Ahlman.

---

¹ Ylläolevaa kysymystä ovat viime aikoina käsitelleet myös *Otto Funke*: Von den semasiologischen Einheiten und ihren Untergruppen (Englische Studien, 62. Bd, ss. 37 ja seurr.); *sama*: Studien zur Geschichte der Sprachphilosophie (Bern 1928); *Walter Porzig*: Sprachform und Bedeutung (Indogerm. Jahrb. 1928); *Hermann Ammann*: Die menschliche Rede I (1925); *H. J. Pos*: Zur Logik der Sprachwissenschaft (1922); *Martti Airila*: Kielen normatiivisuus (Ajatus II); *E. Ahlman*: Das normative Moment im Bedeutungsbeffriff (1926).